

SITUACIÓ ACTUAL DEL DRET PENAL*

als participants al XX congrés mundial del associació internacional de dret penal

Il·lustres senyores i senyors,

Primer de tot, vull disculpar-me pel retard. Disculpeu, hi ha hagut un error de càlcul: dues cites importants que s'allarguen... Ha passat al contrari del que va succeir en el Llibre de Josuè: allà, el sol va retrocedir; aquí el rellotge, el sol, ha seguit endavant. Disculpeu-me i gràcies per la vostra paciència.

Us saludo cordialment i, com en la nostra trobada anterior, us expresso la meua gratitud pel vostre servei a la societat i per la contribució que oferiu al desenvolupament d'una justícia que respecti la dignitat i els drets de la persona humana. Voldria compartir amb vosaltres algunes reflexions sobre temes que també interpel·len l'Església en la seva missió d'evangelització i de servei a la justícia i a la pau. Dono les gràcies a la Prof. Paola Severino per les seves paraules.

Sobre la situació actual del dret penal

Des de fa diverses dècades, el dret penal ha incorporat –principalment a partir d'aportacions d'altres disciplines– diferents coneixements sobre alguns problemes relacionats amb l'exercici de la funció sancionadora. Em vaig referir a alguns d'ells en la trobada anterior.¹

No obstant això, malgrat aquesta obertura epistemològica, el dret penal no ha aconseguit protegir-se de les amenaces que, en la nostra època, pesen sobre les democràcies i la plena vigència de l'Estat de dret. D'altra banda, el dret penal sovint

passa per alt les dades de la realitat i, d'aquesta manera, adopta la forma d'un saber merament especulatiu.

Vegem dos aspectes importants del context actual.

1. *La idolatria del mercat*. La persona fràgil i vulnerable es troba indefensa davant els interessos de mercat divinitzat, que s'han convertit en la regla absoluta (cf. *Evangelii gaudium*, 56; *Laudato si'*, 56). Avui dia, alguns sectors econòmics exerceixen més poder que els propis Estats (cf. *Laudato si'*, 196): una realitat que es fa encara més evident en temps de globalització del capital especulatiu. El principi de maximització del benefici, aïllat de qualsevol altra consideració, condueix a un model d'exclusió – automàtic, eh! – pernicios per als qui pateixen els seus costos socials i econòmics en el present, alhora que condemna les generacions futures a pagar els seus costos ambientals.

La primera cosa que els juristes haurien de preguntar avui és què poden fer amb el propi saber per contrarestar aquest fenomen, que posa en perill les institucions democràtiques i el desenvolupament mateix de la humanitat. En concret, el repte actual per a tot penalista és contenir la irracionalitat punitiva, que es manifesta, entre altres coses, en l'empresonament massiu, l'amuntegament i la tortura a les presons, arbitrarietat i abusos per part de les forces de seguretat, l'ampliació del abast de la pena, la criminalització de la protesta social, l'abús de la presó preventiva i el repudi de les garanties penals i processals més bàsiques.

2. *Els riscos de l'idealisme criminal*. Un dels majors reptes actuals de la ciència penal és la superació de la visió idealista que assimila l'haver de ser a la realitat. La imposició d'una sanció no pot justificar-se moralment per la suposada capacitat d'enfortir la confiança en el sistema normatiu i en l'expectativa que cada individu assumeixi un paper en la societat i es comporti d'acord amb el que s'espera d'ell.

El dret penal, també en els seus corrents normatius, no pot prescindir de dades elementals de la realitat, com les que manifesten l'operativitat concreta de la funció sancionadora. Tota reducció d'aquesta realitat, lluny de ser una virtut tècnica, contribueix a ocultar els trets més autoritaris del exercici de poder.

El dany social dels delictes econòmics

Una de les omissions freqüents del dret penal, conseqüència de la selectivitat sancionadora, és l'escassa o nul·la atenció que reben els delictes dels més poderosos, en particular la macrodelinqüència de les empreses. No exagero amb aquestes paraules. Aprecio que el vostre Congrés hagi tingut en compte aquesta qüestió.

El capital financer mundial es troba a l'origen de greus delictes sols contra la propietat, sinó també contra les persones i el medi ambient. Es tracta de delinqüència organitzada responsable, entre altres coses, del sobreendeutament dels Estats i del saqueig dels recursos naturals del nostre planeta.

El dret penal no pot romandre aliè a conductes en què, aprofitant-se de situacions asimètriques, s'explota una posició dominant en detriment del benestar col·lectiu. Aquest és el cas, per exemple, de la reducció artificial dels preus dels títols de deute públic a través del especulació, sense preocupar-se que això afecti o s'agreuï la situació econòmica de nacions senceres (cf. *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones*. Consideracions per un discerniment ètic sobre alguns aspectes de l'actual sistema economicofinancer, 17).

Es tracta de delictes que tenen la gravetat de crims de lesa humanitat, quan condueixen a la fam, a la misèria, a la migració forçada i a la mort per malalties evitables, al desastre ambiental i a l'etnocidi dels pobles indígenes.

La protecció jurídica i penal de l'entorn

És cert que la resposta penal es produeix quan s'ha comès el delicte, que no repara el dany ni evita la repetició i que poques vegades té efectes dissuasoris. També és cert que, per la seva selectivitat estructural, la funció sancionadora sol recaure en els sectors més vulnerables. Tampoc no ignoro que hi ha un corrent punicionista que pretén resoldre els més variats problemes socials a través del sistema penal.

En canvi, un sentit elemental de la justícia requeriria que certes conductes, de les quals les empreses solen ser responsables, no quedin impunes. En particular, totes aquelles que poden ser considerades com "ecocidi": la contaminació massiva de l'aire, dels recursos de la terra i de l'aigua, la destrucció a gran escala de flora i fauna, i qualsevol acció capaç de produir un desastre ecològic o destruir un ecosistema. Nosaltres hem de introduir –ho estem pensant– en el *Catecisme del Església Catòlica* el pecat contra l'ecologia, el pecat ecològic contra la casa comuna, perquè és un deure.

En aquest sentit, recentment, els Pares del Sínode per a la Regió Panamazònica han proposat definir el pecat ecològic com una acció o omissió contra Déu, contra el proïsme, la comunitat i el medi ambient. És un pecat contra les generacions futures i es manifesta en actes i hàbits de contaminació i de destrucció de l'harmonia de l'entorn, en transgressions contra els principis d'interdependència i en la ruptura de les xarxes de solidaritat entre les criatures (cf. *Catecisme del Església Catòlica*, 340-344).²

Com s'ha assenyalat en els vostres treballs, l'"ecocidi" s'ha d'entendre com la pèrdua, dany o destrucció d'ecosistemes en un territori determinat, de manera que el seu gaudi per part dels habitants s'hagi vist o es pugui veure greument afectat. Es tracta d'una cinquena categoria de crims contra la pau, que hauria de ser reconeguda com a tal per la comunitat internacional.

En aquesta ocasió, i a través de vosaltres, voldria fer una crida a tots els líders i referents en aquest sector perquè contribueixin amb els seus esforços a garantir una protecció jurídica adequada per a la nostra casa comuna.

Sobre alguns abusos de poder sancionador

Per concloure aquesta part voldria referir-me a alguns dels problemes que han empitjorat en els anys transcorreguts des de la nostra trobada anterior.

1. *L'ús indegut de la presó preventiva.* Jo havia senyalat amb preocupació l'ús arbitrari de la presó preventiva. Lamentablement, la situació ha empitjorat en diversos

països i regions, on el nombre de presos no condemnats ja supera amb escreix el 50% de la població carcerària. Aquest fenomen contribueix a la deterioració de les condicions de detenció i és la causa de l'ús il·lícit de les forces policials i militars per a aquests fins.³ La presó preventiva, quan s'imposa sense que s'apurin les circumstàncies excepcionals o per un període de temps excessiu, soscava el principi que tot acusat ha de ser tractat com innocent fins que una sentència definitiva estableixi la seva culpabilitat.

2. *L'incentiu involuntari a la violència.* En diversos països s'han dut a terme reformes de la institució de la legítima defensa i s'ha afirmat que els delictes comesos per agents de les forces de seguretat poden justificar-se com a formes legítimes de compliment del deure.⁴ És important que la comunitat jurídica defensi els criteris tradicionals per evitar que la demagògia punitiva degeneri en incentius per a la violència o en un ús desproporcionat de la força. Són conductes inacceptables en un Estat de dret i, en general, acompanyen els prejudicis racistes i el menyspreu dels grups socials de marginació.

3. *La cultura de l'exclusió i la de l'odi.* La cultura de l'exclusió, combinada amb altres fenòmens psicosocials generalitzats en les societats del benestar, mostra una greu tendència a degenerar en una cultura de l'odi. Es registren, malauradament, episodis no aïllats, que certament necessiten una anàlisi complexa, en què es desfoga el malestar social tant dels joves com dels adults. No és casualitat que de vegades reapareguin emblemes i accions pròpies del nazisme. Us confesso que quan escolto algun discurs, algun responsable de l'ordre o del govern, em vénen a la ment els discursos d'Hitler el 34 i el 36. Avui. Són accions típiques del nazisme que amb la seva persecució contra els jueus, els gitanos, les persones d'orientació homosexual, representa el model negatiu per excel·lència de la cultura de l'exclusió i de l'odi. Així es feia en aquella època i avui reneixen aquestes coses. Cal parar atenció, tant en l'àmbit civil com en l'eclesial, per evitar qualsevol possible compromís –que se suposa involuntari– amb aquestes degeneracions.

4. *El lawfare.* Periòdicament es verifica que es recorri a acusacions falses contra líders polítics, concertades amb els mitjans de comunicació, els opositors i els òrgans judicials colonitzats.⁵ D'aquesta manera, amb els instruments propis del *lawfare*, s'instrumentalitza la lluita, sempre necessària, contra la corrupció per tal de combatre els

governos no desitjats, reduir els drets socials⁶ i promoure un sentiment d'antipolítica de què es beneficien aquells que aspiren a exercir un poder autoritari.

I al mateix temps, és curiós que el recurs als paradisos fiscals, que serveixen per amagar tot tipus de delictes, no es percebi com una qüestió de corrupció i delinqüència organitzada.⁷ De la mateixa manera, els fenòmens massius d'apropiació de fons públics passen desapercbutos o es minimitzen com si fossin mers conflictes d'interessos. Convido tothom a reflexionar sobre aquest punt.

Crida a la responsabilitat

Voldria dirigir una invitació a tots vosaltres, experts en dret penal i als qui, en les seves diverses funcions, són cridats a exercir funcions relacionades amb l'aplicació del dret penal. Tenint en compte que l'objectiu fonamental del dret penal és tutelar els béns jurídics de major importància per a la col·lectivitat, cada tasca i cada encàrrec en aquest àmbit té sempre un ressò públic, un impacte sobre la col·lectivitat. Això demana i implica una responsabilitat més seriosa per a l'operador de justícia, en qualsevol nivell que es trobi, des del jutge, passant pel funcionari, fins a l'agent de la força pública.

Tota persona cridada a fer una tasca en aquest àmbit ha de tenir sempre present, d'una banda, el respecte de la llei, les disposicions s'han d'observar amb una cura i un deure de consciència adequat a la gravetat de les conseqüències. D'altra banda, cal recordar que la llei per ella mateixa no pot aconseguir els objectius de la funció penal; també s'ha d'aplicar en benefici efectiu de les persones afectades. Aquesta adaptació de la llei a la situació concreta dels casos i de les persones és un exercici tan essencial com difícil. Perquè la funció judicial penal no es converteixi en un mecanisme cínic i impersonal, necessitem persones equilibrades i preparades, però sobretot apassionades – apassionades! – per la justícia, conscients del greu deure i de la gran responsabilitat que compleixen. Només així la llei –tota llei, no només la penal– no serà un fi en si mateixa, sinó que estarà al servei de les persones implicades, ja siguin els autors dels delictes o els qui han estat ofesos. Al mateix temps, en actuar com un instrument de justícia

substantiva i no sols formal, el dret penal podrà exercir la tasca de protecció real i efectiva dels béns jurídics essencials de la col·lectivitat.

Vers una justícia penal restaurativa

En tot delictes hi ha una part lesa i dos vincles danyats: el del responsable del fet amb la seva víctima i el d'ell amb la societat. He assenyalat que hi ha una asimetria⁸ entre el càstig i el delictes i que l'execució d'un mal no justifica la imposició d'un altre mal com a resposta. Es tracta de fer justícia a la víctima, no d'ajusticiar l'agressor.

En la visió cristiana del món, el model de justícia troba l'encarnació perfecta en la vida de Jesús, que, després d'haver estat tractat amb menyspreu i fins i tot amb violència que el va portar a la mort, en última instància, en la seva resurrecció, porta un missatge de pau, perdó i reconciliació. Són valors difícils d'aconseguir però necessaris per a la vida bona de tots. I reprenc les paraules de la professora Severino sobre les presons: les presons han de tenir sempre una “finestra”, és a dir, un horitzó. Apuntar a una reinserció i, en això, hem de pensar profundament en la manera de dirigir una presó, en la manera de sembrar l'esperança de reinserció i pensar si la pena és capaç de dur-hi aquesta persona i també el seu acompanyament. I repensar seriosament la cadena perpètua.

Les nostres societats són cridades a avançar cap a un model de justícia basat en el diàleg, en l'encontre, perquè, en la mesura de les possibilitats, es restableixin els vincles danyats pel delictes i es reparin els danys causats. No crec que sigui una utopia, però certament és un gran repte. Un repte que tots hem d'enfrontar si volem abordar els problemes de la nostra convivència civil d'una manera racional, pacífica i democràtica.

Estimats amics, us dono les gràcies per tres coses: per la vostra doble paciència d'esperar una hora i l'altra paciència d'escoltar aquest discurs tan llarg i també per aquesta trobada. Gràcies. I us asseguro que continuaré estant a prop vostre en aquest ardu treball al servei del home en l'àmbit de la justícia. No hi ha dubte que, per a aquells de vosaltres que són cridats a viure la vocació cristiana del propi baptisme, aquest és un

camp privilegiat d'animació evangèlica del món. Tots, també aquells de vosaltres que no són cristians necessitem l'ajuda de Déu, font de tota raó i justícia. Invoco per a cada un de vosaltres, per intercessió de la Verge Mare, la llum i la força del Esperit Sant. Us beneeixo de cor i, per favor, us demano que pregueu per mi. Gràcies.

- Discurs pronunciat el 15 de novembre.

1. Discurs a la delegació de l'Associació Internacional de Dret Penal, 23 octubre 2014.

2. *Document Final del Sínode dels Bisbes per a la Regió Panamazònica: Nous Camins per a l'Església i per a una Ecologia Integral*, 26 octubre 2019, 82

3. Discurs a la delegació de l'Associació Internacional de Dret Penal, 23 octubre 2014.

4. Discurs del Sant Pare Francesc a la Delegació de la Comissió Internacional contra la Pena de Mort, 17 desembre 2018.

5. Cf. *Homilia*, 17 maig 2018. *L'Osservatore Romano* (17 maig 2018).

6. Discurs a la Cimera dels jutges panamericans sobre drets socials i la doctrina franciscana, 4 juny 2019.

7. *Oeconomicae et pecuniariae quaestiones*. Consideracions per a un discerniment ètic sobre alguns aspectes del sistema econòmic i financer actual, 30.

8. Carta als participants al XIX Congrés Internacional de l'Associació Internacional de Dret Penal i al III Congrés del Associació Llatinoamericana de Dret Penal i Criminologia, 30 maig 2014.